

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΑΝΟΙΚΤΑ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

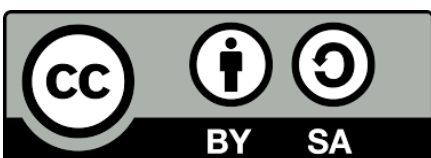

Τίτλος Μαθήματος: Ιστορία της Εκπαίδευσης Ι «Η εκπαίδευση στον μακρύ 19ο αιώνα 1774-188»

Ενότητα: Αλέξανδρος Δελμούζος και Αλέξης Δημαράς: Η αρχή και το τέλος του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού

Διδάσκων: Αναπληρωτής Καθηγητής Χ. Αθανασιάδης

Τμήμα: Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η αρχή και το τέλος του «εκπαιδευτικού δημοτικισμού»

Αλέξανδρος Δελμούζος και Αλέξης Δημαράς

Χάρης Αθανασιάδης

Το 2012, ο Αλέξης Δημαράς, μαζί με μια γενική αποτίμηση για το ελληνικό εκπαιδευτικό παρελθόν (το βιβλίο του *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*),¹ άφησε φεύγοντας και τούτη τη συλλογή με τα *Ανάλεκτα* του Δελμούζου. Την αναζήτηση, τη συγκέντρωση και τον σχολιασμό τους έκανε, με την επιμέλεια που τη χαρακτηρίζει, η Αλεξάνδρα Πατρικίου. Όμως η ιδέα, ο αρχικός πυρήνας του καταλόγου και οι πρώτες σκέψεις για τα κριτήρια επιλογής ήταν δικά του. Δικός του, είχε υποσχεθεί, θα ήταν και ο πρόλογος. Μα έφυγε απρόσμενα κι ο κλήρος έπεσε στην Άννα Φραγκουδάκη και σε μένα.

Σαράντα χρόνια νωρίτερα, το 1972, ο Δημαράς, πριν ακόμη καταξιωθεί ως ο πρώτος ιστορικός της εκπαίδευσης στην Ελλάδα με το δίτομο *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, είχε εμφανισθεί στις προθήκες των βιβλιοπωλείων με μία ισχυρή σε μέγεθος, αλλά διεισδυτική ανάλυση για το πρώτο κρατικό αλφαβητάρι που γράφτηκε στη δημοτική γλώσσα.² Τυπικά, το αλφαβητάρι εκείνο αποδίδεται στη συντακτική επιτροπή που είχε συγκροτηθεί για να εγκρίνει τα αναγνωστικά του πρώτου μεταρρυθμιστικού εγχειρήματος (1917–20). Υπάρχουν, ωστόσο, πολλαπλές ενδείξεις πως πρόκειται για δουλειά του Δελμούζου: «χυμένο από την ψυχή του Δελμούζου», θα γράψει χαρακτηριστικά ο Τριανταφυλλίδης.³

Ο Δημαράς, συνεπώς, άνοιξε και έκλεισε τον κύκλο του ως ιστορικός της εκπαίδευσης με εργασίες που αφορούσαν τον Δελμούζο. Θα ισχυριστώ κάτι ακόμα περισσότερο: Ο Αλέξης Δημαράς έγινε ιστορικός της εκπαίδευσης επειδή υπήρξε ο Αλέξανδρος Δελμούζος. Πράγματι, διαβάζοντας κανείς σήμερα, σαράντα χρόνια μετά τη συγγραφή της, τη *Μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, μένει με την αίσθηση ότι ο Δημαράς επισκοπεί εκεί τον ενάμιση ως τότε αιώνα των ελληνικών εκπαιδευτικών πραγμάτων (1821–1967), για να καταδείξει τις «βαθείς τομές των χρόνων 1910–30»· για να αναδείξει «τον Εκπαιδευτικό Όμιλο και τους πρωτεργάτες του».⁴ Τους φιλελεύθερους, δηλαδή, παιδαγωγούς του Μεσοπολέμου, όσους κινήθηκαν στην αριστερή πτέρυγα του ριζοσπαστικού

Ο Χάρης Αθανασιάδης είναι Ιστορικός της Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

¹ Α. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης. Το «ανακοπτόμενο άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833–2000*, επιμ. Β. Βασιλού-Παπαγεωργίου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2013.

² Α. Δημαράς, *Το Αλφαβητάρι με τον ήλιο*, Ερμής, Αθήνα 1972.

³ Μ. Τριανταφυλλίδης, «Πριν καούν. Η αλήθεια για τ' αναγνωστικά της δημοτικής», *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τχ. 9 (1921), σ. 250· πρβ. Α. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*, ό.π., σ. 155, 157, 160.

⁴ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τόμ. Α': 1821–1894, Ερμής, Αθήνα 1974, σελ. κ'.

«βενιζελισμού της ανόρθωσης» (1910–20), αλλά κράτησαν αποστάσεις από τον ύστερο, πιο συντηρητικό, βενιζελισμό της «Τετραετίας» (1928–32)· όσους ανήκοντας στον φιλελεύθερο αστισμό, επέτρεπαν στα αριστερά τους πολλαπλές οσμώσεις. Το αρχικό όριο ήταν ο Δελμούζος του 1908. Ο «νεανίας» διευθυντής του Παρθεναγωγείου, που καταγινόταν να δείξει πως ένα διαφορετικό ελληνικό σχολείο ήταν εφικτό, ενώ ταυτόχρονα στοχαζόταν πάνω στην ευρύτερη κοινωνική μεταβολή.⁵ Το τελικό όριο, ο Δελμούζος πάλι, του 1927. Ο δραστήριος Ανώτερος Επόπτης της Δημοτικής Εκπαίδευσης με τις σαφείς φιλελεύθερες πολιτικές επιλογές και τις ξεκάθαρες διαχωριστικές γραμμές από τον συντηρητισμό. Οριακά, ο Δελμούζος του 1937 – ο παροπλισμένος στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης παιδαγωγός, ο οποίος, ωστόσο, διέθετε ακόμη το σθένος ν' αντιταχθεί στην απαξίωση του έργου των δημοτικιστών από τον Κωνσταντίνο Γεωργακόπουλο, τον πρώτο υπουργό Παιδείας του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου. Αλλά σε καμιά περίπτωση ο γηραιός Δελμούζος του 1951, που θαρρούσε πως έλυσε το πρόβλημα της κοινωνικής του μυωπίας φορώντας τους φακούς ενός εκλεπτυσμένου «εθνισμού». Ενός «εθνισμού», όμως, που στη μετεμφυλιακή συγκυρία όλο και πιο δύσκολα διακρινόταν από την απελέκητη, μισαλλόδοξη εθνικοφροσύνη του κράτους.⁶ Αντλώντας, συνεπώς, τις τομές από τη βιογραφία του Δελμούζου, ο Δημαράς θα οριοθετήσει με σαφήνεια την ιστορική περίοδο άντλησης υποδειγμάτων για τη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής της Μεταπολίτευσης. Κάνοντάς το, οριοθέτησε επίσης την πλέον γόνιμη ερευνητική περιοχή στην Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης.⁷ Διότι, όπως ο Δελμούζος, ο Δημαράς πρωτίστως για τα εκπαιδευτικά της εποχής του ενδιαφερόταν. Σε αντίθεση όμως με τον Δελμούζο, που ξεκινούσε το εγχείρημα για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ουσιαστικά από μηδενική βάση, ο Δημαράς είχε να αναμετρηθεί με ένα παρελθόν. Είχε, συνεπώς, μια ιστορία να αφηγηθεί. Μια ιστορία πολλαπλών εγχειρημάτων και αλληπάλληλων ματαιώσεων. Την τελευταία από τις ματαιώσεις, την ακύρωση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1964, την παρακολούθησε ο Δημαράς εκ του σύνεγγυς. Σε αυτή τη σύγχρονή του ήττα προσπάθησε να απαντήσει ανατρέχοντας στις αρχές του εκπαιδευτικού δημοτικισμού – στην εποχή του Δελμούζου. Επιχειρώντας το, έγινε ο πρώτος σημαντικός ιστορικός της νεοελληνικής εκπαίδευσης. Οι ηττημένοι, διατείνεται ο Έρικ Χόμπσπρωμ, γίνονται καλύτεροι ιστορικοί. Ακριβώς, διότι είναι αναγκασμένοι να στοχαστούν πάνω στα αίτια της ήττας.

Ο Αλέξανδρος Δελμούζος διεκδικούσε πρωτίστως την ιδιότητα του παιδαγωγού. Κι έτσι πέρασε στην ιστορία: ως εμβληματική φυσιογνωμία της ελλη-

⁵ Βλ. εδώ, κείμε. 1, 2, 3 και 14.

⁶ Αρκεί να αντιπαραβάλλει κανείς το Υπόμνημα του 1917 προς τον Βενιζέλο (εδώ, κείμε. 17) με το Υπόμνημα του 1952 προς τον Παπάγο (εδώ, κείμε. 61) για να διαπιστώσει την ιδεολογική και πολιτική απόσταση που χωρίζει τον νεαρό από τον γηραιό Δελμούζο.

⁷ Οι σχετικές μελέτες που παρήχθησαν έκτοτε ανέρχονται σε δεκάδες. Περιορίζομαι εδώ σε δύο, τις πλέον επιδραστικές: Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, Κέδρος, Αθήνα 1977 και Χ. Νούτσος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία*, Ο Πολίτης, Αθήνα 1990.

νικής προοδευτικής παιδαγωγικής σκέψης και εκπαιδευτικής πράξης. Δικαίως. Διότι με τα θεωρητικά του κείμενα, μα κυρίως με τις εφαρμογές που επιχείρησε, κατάφερε να συνδέσει άρρηκτα το διεθνές παιδαγωγικό κίνημα της εποχής του, τη λεγόμενη «Νέα Αγωγή», με τα προτάγματα του εγχώριου Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού. Να συνδέσει δηλαδή και να συνθέσει τον μαθητοκεντρισμό (ως μέθοδο διδασκαλίας), με τη δημοτική γλώσσα (ως αντικείμενο και μέσο διδασκαλίας) και την έμφαση στον νεότερο ελληνισμό (ως περιεχόμενο διδασκαλίας). Τα σχετικά με τις εφαρμογές, όσα κυρίως αφορούν το Παρθεναγωγείο του Βόλου (1908–11) και το Μαράσλειο (1923–25), είναι γνωστά στις λεπτομέρειές τους.⁸ Ξεχωρίζω την επιμονή του στον θεσμό της μαθητικής κοινότητας, παρά τις πολλαπλές δυσκολίες που διαρκώς ανέκυπταν από τις παγιωμένες νοοτροπίες μαθητών, γονέων και δασκάλων.⁹ Από τα θεωρητικά του κείμενα υπογραμίζω ένα πρώιμο, το «Δημοτικισμός και ελληνική παιδεία» του 1916, διότι αποτυπώνεται σε αυτό το πλήρες σχήμα του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού, που καθοδήγησε τη δράση του στη δεκαετία των έντονων εκπαιδευτικών συγκρούσεων που ακολούθησε.¹⁰

Σε αντίθεση με τον Δελμούζο, ο Αλέξης Δημαράς διεκδίκησε πρωτίστως τον ρόλο του ιστορικού της εκπαίδευσης και με την ιδιότητά του αυτή κέρδισε ευρεία αναγνώριση. Έχει, ωστόσο, ενδιαφέρον να σημειωθεί πως ο Δημαράς, παρότι υπήρξε αυτός που έδειξε τη στροφή για μια κοινωνική Ιστορία της Εκπαίδευσης, η οποία έδωσε στη συνέχεια ορισμένα αξιόλογα έργα, ο ίδιος συνέχισε να καταπιάνεται, ως ιστορικός πάντα, και με θέματα αμιγώς παιδαγωγικά. Η πιο χαρακτηριστική από τις συμβολές του σε αυτή την κατεύθυνση είναι αναμφίβολα η εκτενής παρέκβαση για τη «Νέα Αγωγή» στο βιβλίο του για τον παιδαγωγό Μίλτο Κουντουρά. Ένα κεφάλαιο τριάντα σελίδων, που αποτελεί την πιο σφιχτή και δουλεμένη πραγματεία στα ελληνικά για αυτό το παιδαγωγικό κίνημα των αρχών του εικοστού αιώνα, το οποίο έδωσε έμφαση στην ανάπτυξη των συμμετοχικών διδακτικών μεθόδων και στην εργασία των ίδιων των μαθητών.¹¹ Τη σημασία που απέδιδε ο Δημαράς στις παιδαγωγικές διαστάσεις του εκπαιδευτικού παρελθόντος μαρτυρεί και η διαρκής έγνοια του να ξεχωρίσει τα καλύτερα από τα αναγνωστικά βιβλία που πέρασαν από τα σχολεία. Εκτός από το «Αλφαβητάρι με τον ήλιο», στο οποίο, όπως ειπώθηκε, αφιέρωσε την πρώτη μονογραφία του, αξίζει επίσης να αναφερθεί η ωραία δουλειά του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης *Καλλιτέχνες και λογοτέχνες στα αναγνωστικά, 1860–1960*, της οποίας είχε την επιστημονική επι-

⁸ Βλ. Χ. Χαρίτος, *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*, ΙΑΕΝ, Αθήνα 1984· Μ. Ρεπούση, *Τα Μαράσλεια 1925–27*, Πόλις, Αθήνα 2012. Για τη δουλειά του στο Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης (1934–37) δεν υπάρχει, όσο γνωρίζω, επισταμένη μελέτη. Επίσης βλ. εδώ, κείμ. 23, 24, 25 και 43.

⁹ Βλ. εδώ, κείμ. 23.

¹⁰ Δημοσιεύτηκε στο πρωτοποριακό για την εποχή του, αλλά βραχύβιο περιοδικό *Επιθεώρησις των Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών* και αναδημοσιεύεται εδώ, κείμ. 16.

¹¹ Α. Δημαράς, *Μίλτος Κουντουράς: Κλείστε τα σχολεία (Εκπαιδευτικά άπαντα)*, τ. Α', Γνώση, Αθήνα 1985, σελ. λη'- ζζ'.

μέλεια.¹² Από τις παρεμβάσεις του στην εκπαιδευτική πολιτική της δικής του εποχής, ως χαρακτηριστικά παιδαγωγικές μπορούν να θεωρηθούν η συμβολή του στο τρίτομο ανθολόγιο του 1975 και η πρότασή του να επανεγκριθεί, έστω για ένα έτος, το αναγνωστικό σύμβολο της ελληνικής προοδευτικής παιδαγωγικής: *Τα ψηλά βουνά* του Ζαχαρία Παπαντωνίου.¹³ Πρόκειται για δύο από τις πιο ενδιαφέρουσες παιδαγωγικά και πιο σημαντικές συμβολικά ενέργειες της κυβέρνησης «Εθνικής Ενότητας» στον χώρο του σχολικού βιβλίου. Ο Δημαράς, συνεπώς, όπως ο Δελμούζος, δεν ξεχνούσε πως εκεί, στο σχολείο, δοκιμάζονται τελικά τόσο οι υποσχέσεις της παιδαγωγικής, όσο και οι κατευθύνσεις της κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής. Το έδειξαν, άλλωστε, οι επαγγελματικές του επιλογές. Όπως είναι γνωστό, παρότι κατά καιρούς δίδαξε σε προπτυχιακά και μεταπτυχιακά προγράμματα, δεν έγινε καθηγητής στο πανεπιστήμιο. Επέλεξε να μη γίνει.¹⁴ Εργάστηκε στο μεγαλύτερο μέρος της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας ως διευθυντής του Γυμνασίου στη Σχολή Μωραΐτη – μια θέση που του επέτρεπε να διατηρεί ζωντανή τη σχέση του με τους μαθητές και τη διδακτική πράξη. Όλες τούτες οι παιδαγωγικές του μέριμνες (όπου και αν εκδηλώθηκαν: στο επιστημονικό, πολιτικό ή διδακτικό του έργο) φαίνεται να αρδεύονται από την πηγή της «Νέας Αγωγής». Πρόκειται για την ίδια πηγή, την οποία έναν αιώνα νωρίτερα παροχέτευσε ο Αλέξανδρος Δελμούζος στο εγχώριο ρεύμα του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού, εμβολιάζοντάς το με την παιδαγωγική που του έλειπε. Έτσι, άλλωστε, εξηγείται η δυσανάλογη έκταση που καταλαμβάνουν στο κύκνειο άσμα του Δημαρά τα σχετικά με το Παρθεναγωγείο του Βόλου και τις εκεί διδακτικές πρακτικές του Δελμούζου.¹⁵

Ο Δελμούζος, όπως ήδη τονίστηκε, λειτούργησε πρωτίστως ως παιδαγωγός. Στην πιο ενδιαφέρουσα όμως περίοδο της ζωής και της δράσης του, από το 1908 ως το 1927, η παιδαγωγική του ήταν πολιτικά και ιδεολογικά στρατευμένη. Αποσκοπούσε στον αναπροσανατολισμό της ελληνικής εκπαίδευσης, ο οποίος με τη σειρά του αποτελούσε μέρος του ευρύτερου σχεδίου για την αστική ανασυγκρότηση του ελληνικού κράτους και της ελληνικής κοινωνίας. Έδρασε, συνεπώς, πολιτικά. Ίσως όχι με τη μαχητικότητα του Δημήτρη Γληνού – δεν διέθετε άλλωστε την πολιτική οξύνοια και την κοινωνική όραση εκείνου. Διόλου, όμως, έμμεσα και υπαινικτικά, όπως ίσως θα περίμενε κανείς από έναν ευαίσθητο παιδαγωγό. Ο Δελμούζος δεν δέχθηκε να διευθύνει το Παρθεναγωγείο του Βόλου για να αποσυρθεί ευτυχής σε μια παιδαγωγική

¹² Α. Δημαράς (επιμ.), *Καλλιτέχνες και λογοτέχνες στα αναγνωστικά, 1860–1960*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2010.

¹³ Για το τρίτομο ανθολόγιο και τα *Ψηλά βουνά* βλ. Α. Δημαράς (επιμ.), *Καλλιτέχνες και λογοτέχνες στα αναγνωστικά...*, ό.π., σ. 209–12 και 55–63, αντίστοιχα.

¹⁴ Βλ. τη σχετική αναφορά στην ομιλία της Άννας Φραγκουδάκη στο: *Αναγόρευση σε επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία του Αλέξη Δημαρά*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2005.

¹⁵ Δεκαέξι σελίδες, περισσότερες απ' όσες καταλαμβάνουν τα σχετικά, για παράδειγμα, με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964 (11 σελίδες)· βλ. Α. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης...*, ό.π., σ. 113–28 και 234–45.

όαση στο περιθώριο του συστήματος. Επιδίωξε να οικοδομήσει εκεί, στον αδύναμο κρίκο του εκπαιδευτικού συστήματος, ένα πρότυπο σχολείο στο πνεύμα του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού, το οποίο θα μπορούσε στη συνέχεια να προταθεί ως υπόδειγμα για τον γενικό αναπροσανατολισμό της κρατικής εκπαίδευσης. Το ευρύτερο πολιτικό του ενδιαφέρον καταδεικνύεται από το γεγονός πως, όταν ξέσπασε η Επανάσταση στο Γουδί, συνυπέγραψε το Υπόμνημα των Κοινωνιολόγων του Αλέξανδρου Παπαναστασίου προς τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο.¹⁶ Ένα χρόνο αργότερα, στις εκλογές του 1910, ενώ διευθύνει ακόμη το Παρθεναγωγείο, θα συντάξει τα εδάφια για την εκπαίδευση στο πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος, του πρώιμου αυτού εγχώριου σοσιαλδημοκρατικού μορφώματος.¹⁷ Κι ύστερα από τα «Αθεικά» και την ακύρωση του σχεδίου στον Βόλο, θα αφιερώσει έξι χρόνια αποκλειστικά στον Εκπαιδευτικό Όμιλο και στην άτυπη (σχεδόν συνωμοτική) Εκπαιδευτική Επιτροπή, προκειμένου να συμβάλει στον σχεδιασμό της μορφής και του περιεχομένου μιας μελλοντικής (αστικής) εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Όλη τούτη η πορεία θα ενισχύει ολοένα και περισσότερο τους δεσμούς του με το Κόμμα Φιλελευθέρων για να εκβάλει τελικά στο Υπόμνημα που υπέβαλε το 1917 στον Βενιζέλο, το οποίο επέχει θέση λεπτομερούς σχεδίου δράσης.¹⁸ Κι ύστερα απ' όλα αυτά, θα εμπλακεί πρωταγωνιστικά στη δεκαετία των μεγάλων εκπαιδευτικών συγκρούσεων – των κατεξοχήν πολιτικών συγκρούσεων. Πολιτική ενέργεια θα είναι ακόμα και η έξοδος του από την πολιτική ύστερα από τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, το 1927. Δεν πρόκειται για σχήμα οξύμωρο. Οι αλληλέλληλες ακυρώσεις της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, η ανελέητη (και αναμενόμενα αθέμιτη) πολεμική των συντηρητικών και η διάσπαση του μετώπου των δημοτικιστών σε φιλελεύθερους και σοσιαλιστές θα γεμίσουν πικρία τον Δελμούζο και θα τον ωθήσουν να αναστοχαστεί την ως τότε δράση του: Οι ακυρώσεις, θα αποφανθεί εν τέλει, οφείλονται στην πολιτικοποίηση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Η Άννα Φραγκουδάκη κατέδειξε το έωλο της ανάλυσης αυτής και τη συνακόλουθη τραγικότητα του Δελμούζου – τραγικότητα που αναδύεται από την αδυναμία του να αναγνώσει τα αίτια της ήττας.¹⁹ Η εναντίωσή του στην πολιτική γίνεται ταυτόχρονα το εφιαλτήριο για τη θεωρητική καταφυγή του στο έθνος. Πρόκειται ουσιαστικά για θεωρητικό αναχωρητισμό, ο οποίος με τη σειρά του δρομολογεί τη σταδιακή απόσυρσή του από τις κεντρικές εκπαιδευτικές συγκρούσεις. Πρώτος σταθμός το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης. Στο βάθος, η ιδιώτευση.

Το 1974, μισό και πλέον αιώνα ύστερα από την ανάμειξη του Δελμούζου στα εκπαιδευτικά του κράτους, ο Αλέξης Δημαράς θα εμπλακεί και αυτός στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής. Ήταν μια καλή περίοδος στην προσωπική του πορεία. Στις αποσκευές του από το Λονδίνο, μαζί με το κοινωνικό

¹⁶ Βλ. εδώ, κείμε. 4.

¹⁷ Βλ. εδώ, κείμε. 5 και 6.

¹⁸ Βλ. εδώ, κείμε. 17.

¹⁹ Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση...*, ό.π. Επίσης βλ. εδώ, κείμε. 26–32.

κεφάλαιο της οικογένειάς του, έφερε μεταπτυχιακούς τίτλους κύρους και τις πρώτες υψηλού επιπέδου συγγραφικές επιδόσεις.²⁰ Κυρίως όμως ευνοϊκή θα είναι η πολιτική συγκυρία. Η συντηρητική παράταξη, ανανεωμένη ως *Νέα Δημοκρατία*, θα προβεί σε μια θεαματική στροφή στα εκπαιδευτικά πράγματα. Θα αποδεχθεί ως ορθές τις δύο κρίσιμες πτυχές της φιλελεύθερης εκπαιδευτικής πολιτικής τις οποίες μέχρι τότε σθεναρά αντιπάλευε: Την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας και τη θεσμοθέτηση του διπλού δικτύου. Ο αναβαπτισμένος στη Δύση ηγέτης της, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, θα υπογραμμίσει την ανάγκη μιας συναινετικής εκπαιδευτικής πολιτικής συγκροτώντας μία ευρεία επιτροπή ειδικών και προεδρεύοντας συμβολικά στις πρώτες συναντήσεις. Πρόκειται για την επιτροπή που θα χαράξει τις βασικές κατευθύνσεις της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1976. Πολλοί από τους επιφανείς της φιλελεύθερης εκπαιδευτικής παράδοσης θα είναι εκεί: Ευάγγελος Παπανούτσος, ο πιο σημαντικός· ο γηραιός ακαδημαϊκός Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος, επίσης. Εκεί, πρώτη του φορά σε ανώτατο επίπεδο, και ο Αλέξης Δημαράς.²¹ Σήμερα οι περισσότεροι ιστορικοί της εκπαίδευσης δεχόμαστε ότι η μεταρρύθμιση εκείνη (με τις επεκτάσεις και τροποποιήσεις που δέχθηκε την περίοδο 1982–85) ολοκλήρωσε τον αστικό μετασχηματισμό του ελληνικού σχολείου, ο οποίος εκκρεμούσε από την εποχή του Δελμούζου (αν όχι ακόμη νωρίτερα, από τα νομοσχέδια του 1899). Ο Δημαράς δεν θα το αποδεχθεί ποτέ. «Θεωρώ λαθεμένη», θα γράψει ήδη από το 1980, «την άποψη πως η νομοθεσία του 1976 αποτελεί συνέχεια και δικαίωση της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας του 1963–64».²² «Η κυβέρνηση του 1976 νομοθέτησε μέτρα που είχαν πια χά-

²⁰ Το 1967 ο Αλέξης Δημαράς έλαβε υποτροφία από το Βρετανικό Συμβούλιο για μεταπτυχιακές σπουδές στο Λονδίνο. Στα πέντε χρόνια που έζησε και εργάστηκε εκεί (η υποτροφία προέβλεπε, παράλληλα με τις σπουδές, εργασία σε σχολείο της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης), παρακολούθησε το μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Institute of Education και εκπόνησε διδακτορική διατριβή στο King's College με επιβλέποντα τον νεαρό τότε Richard Clogg. Απογοητευμένος καθώς ήταν από το ελληνικό εκπαιδευτικό παρόν, στράφηκε ερευνητικά στην περίοδο του Αγώνα (1821–31), επιχειρώντας να κατανοήσει τους όρους υπό τους οποίους διαμορφώθηκαν οι εκπαιδευτικές δομές και νοοτροπίες. Πτυχές της ανέκδοτης διδακτορικής του διατριβής (Alexis Dimaras, *Foreign, and Particularly English, Influences on Educational Policies in Greece During the War of Independence and their Development under Capodistrias, 1821–1831*, Πανεπιστήμιο του Λονδίνου, Λονδίνο 1973) δημοσιεύτηκαν σε έναν συλλογικό τόμο (A. Dimaras, «The other British Philhellenes» στο: R. Clogg (επιμ.), *The Struggle for Greek Independence*, Λονδίνο 1973, σ. 200–23) και στο περιοδικό *Νέα Εστία* (Α. Δημαράς, «Τα εκπαιδευτικά στα χρόνια του Αγώνα», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 1043 (25 Δεκεμβρίου 1970), σ. 51–59). Σχεδόν ταυτόχρονα με τούτα θα εκδοθούν, όπως ήδη αναφέρθηκε, το «Αλφαβητάρι με τον ήλιο» (1972) και *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε* (1973–74). Να σημειώσουμε κι ένα πρωτόλειο: *Νεοελληνική εκπαίδευσις (Ιστορικών σχεδίασμα)*, Αθήναι 1965 [ανάτυπο από την εγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος-Λαρούς*, τ. ΣΤ', σ. 376–82].

²¹ Βλ. Σ. Μπουζάκης, «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις 1974–2004: Έγιναν, γίνονται» και Δ.Φ. Χαράλαμπος, «Μεταπολιτευτική Εκπαιδευτική Πολιτική» στο: Δ.Φ. Χαράλαμπος (επιμ.), *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική*, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 71–80 και 121–44, αντίστοιχα.

²² Α. Δημαράς, «Η επανάληψη των φαινομένων και τα περιθώρια της αλλαγής», *Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, τχ. 5^ο (1982), σ. 7–11 [η αναφορά στη σ. 10].

σει τον προοδευτικό χαρακτήρα τους, και ήταν, συνεπώς, σύμφωνα με τη γενικότερη [συντηρητική] πολιτική της», θα επιμείνει πολλά χρόνια αργότερα.²³ Ακριβώς για τον λόγο αυτό, στο τελευταίο του βιβλίο θα περιοδολογήσει τα εκπαιδευτικά της Μεταπολίτευσης με κριτήριο την πολιτική ηγεσία. Οι εκπαιδευτικές πολιτικές των δύο περιόδων της συντηρητικής παράταξης (1974–81 και 1990–93) εξετάζονται μαζί, ως εάν να αποτελούσαν η μία ιδεολογική και πολιτική συνέχεια της άλλης. Το ίδιο θα γίνει με τις εκπαιδευτικές πολιτικές των δύο περιόδων του ΠΑΣΟΚ (1981–90, 1993 κ.ε.).²⁴ Ο ίδιος θα συνεργαστεί κατά διαστήματα αποκλειστικά και μόνο με τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ, την εκπαιδευτική πολιτική των οποίων έβλεπε ως εκσυγχρονισμένη και κοινωνικά εμβολιασμένη εκδοχή της φιλελεύθερης παράδοσης. Η κοινωνική όραση, ωστόσο, που προσφέρει (όση προσφέρει) η ιστορική γνώση, δεν θα βοηθήσει τον Δημαρά να αποφύγει πικρίες ομολογες με αυτές του Δελμούζου (αν και ομολογουμένως μικρότερης έντασης, καθώς τα διακυβεύματα ήταν αναμφίβολα μικρότερα). Χαρακτηριστικό παράδειγμα η αποπομπή του από το υπουργείο Παιδείας το 1996, ύστερα από μια απλή εναλλαγή υπουργών εντός της ίδιας κυβέρνησης – της κυβέρνησης Σημίτη. Θα εγκαταλειφθεί, συνακόλουθα, το σχέδιο του εθνικού απολυτηρίου που ο ίδιος επιμελώς είχε χαράξει στα προηγούμενα δύο έτη. Ένα σχέδιο που αποσκοπούσε στην αυτονόμηση του Λυκείου από το Πανεπιστήμιο, και άρα αντλούσε από το πνεύμα του ξεχασμένου πλέον Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού. Η εμπειρία αυτή θα οδηγήσει τον Δημαρά σε αναστοχασμό αναφορικά με τους τρόπους διαμόρφωσης της κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής και σε θεωρητικά αδιέξοδα ανάλογα με αυτά του Δελμούζου. Στην Ελλάδα, θα αποφανθεί, η εκπαιδευτική πολιτική όχι μόνο δεν είναι εθνική, δεν είναι καν κυβερνητική. Είναι υπουργική.²⁵

Παρά όμως τις απογοητεύσεις του Δελμούζου και του Δημαρά, η αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση τελικώς έγινε. Όχι ακριβώς όπως τη φαντάστηκαν οι ίδιοι ή οι κατά καιρούς πρωτεργάτες της. Έγινε όπως και όσο μπορούσε

²³ Α. Δημαράς, «Η Εκπαίδευση: Εκσυγχρονισμός και επιβίωση προβλημάτων» στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770–2000*, τ. 10, σ. 163–82 [η αναφορά στη σ. 168].

²⁴ Ως κριτικός αναγνώστης του τελευταίου βιβλίου του, πρότεινα την ενιαία εξέταση των εκπαιδευτικών πραγμάτων της περιόδου 1974–89 (υπό το ερμηνευτικό σχήμα του εκδημοκρατισμού της εκπαίδευσης) και, αντίστοιχα, την ενιαία εξέταση της περιόδου 1990 και εξής, υπό το πρίσμα της προϊούσας διεύθυνσης στην εκπαίδευση του νεοφιλελεύθερου πνεύματος. Νομίζω δεν θα είχε αντίρρηση να παραθέσω εδώ την (σε παιγνιώδες ύφος διατυπωμένη) απάντησή του: «Όσο για το περιοδολογικό, σου θυμίζω ότι για μας τους παλιούς “προοδευτικούς” αστούς υπάρχει μία και μόνη διαχωριστική γραμμή: από εκεί η Δεξιά και από εδώ οι άλλοι. Εσωτερικές διαιρέσεις από εδώ διακρίνουμε και αναγνωρίζουμε. Από εκεί ούτε “πεφωτισμένους” παραδεχόμαστε ούτε ανυστερόβουλες πρωτογενείς “παραχωρήσεις”» (από ηλεκτρονική του επιστολή με ημερομηνία 26.11.2011).

²⁵ Α. Δημαράς, *Το εθνικό απολυτήριο*, Ερμής, Αθήνα 1997, σ. 13. Η απογοήτευσή του, ωστόσο, δε θα τον οδηγήσει σε απόσυρση από την πολιτική, όπως τον Δελμούζο. Θα επανέλθει το διάστημα 2000–4 ως πρόεδρος του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας (το οποίο ιδρύθηκε ύστερα από δική του πρόταση) και θα κλείσει το κεφάλαιο της κρατικής εκπαιδευτικής του δράσης (και της ζωής του) το 2011–12 ως πρόεδρος του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Τα διακυβεύματα αυτών των περιόδων, όμως, ιδιαίτερας της δεύτερης, απείχαν, νομίζω, αρκετά από όσα είχαν διαμορφώσει την εκπαιδευτική του οπτική.

να γίνει. Διότι, βεβαίως, άτομα και συλλογικότητες δεν έδρασαν σε κοινωνικό κενό, μήτε χωρίς αντιπάλους. Οι ποικίλοι δομικοί περιορισμοί ήταν εκεί, η συγκυρία άλλοτε παρείχε πολιτικές ευκαιρίες κι άλλοτε όχι, ενώ ο εκάστοτε συσχετισμός δυνάμεων είχε τον δικό του ρόλο στις εξελίξεις – ενίοτε καθοριστικό. Οι αγώνες του Μεσοπολέμου, ωστόσο, αν ιδωθούν από τη σημερινή προοπτική, δεν μοιάζουν τόσο άγονοι όσο φαίνονταν κατά τη δεκαετία του 1970. Ίσως διότι στο μεταξύ υπήρξαν οι αγώνες της Μεταπολίτευσης. Μακροπρόθεσμα, πάντως, ο «εκπαιδευτικός δημοτικισμός» αποδείχθηκε ένα μάλλον αποτελεσματικό κίνημα. Κατάφερε να εξοβελίσει την καθαρεύουσα, μια γλώσσα που λειτούργησε διαδοχικά ως δομικό στοιχείο της εθνικής μας ταυτότητας (κατά τον δέκατο ένατο αιώνα), ως οχυρό του συντηρητισμού (τον Μεσοπόλεμο) και ως γλώσσα της εξουσίας (έως τη δεκαετία του 1970)· οι βασικοί άξονες των αναλυτικών προγραμμάτων είναι πλέον ο νέος ελληνισμός και οι φυσικές επιστήμες, όπως το ήθελαν οι δημοτικιστές, αν και είναι αλήθεια πως ο κλασικισμός μασκαρεμένος επέστρεψε· κι ίσως ο μαθητής δεν ήρθε ποτέ πραγματικά στο κέντρο της διδακτικής πράξης και η κριτική σκέψη παραμένει ζητούμενο, αλλά η αυθεντία του δασκάλου, η σοβαροφανής μεγαλοστομία και η αποστήθιση δέχθηκαν καίρια πλήγματα. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1976 και οι ρυθμίσεις της περιόδου 1982–85 υπήρξαν ταυτόχρονα η μεγάλη νίκη και ο επιθανάτιος ρόγχος του «εκπαιδευτικού δημοτικισμού». Ύστερα πέρασε οριστικά στην ιστορία. Μα ο «εκπαιδευτικός δημοτικισμός» δεν μας γέλασε. Ότι είχε να μας δώσει το έδωσε. Ανάμεσα σε αυτά, έναν κορυφαίο παιδαγωγό – στην αρχή του· κι έναν κορυφαίο ιστορικό της εκπαίδευσης – στο τέλος του.

**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων**

Τέλος Ενότητας

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Σημειώματα

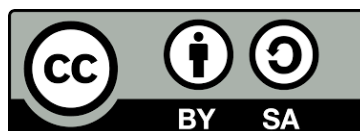
Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Διδάσκων: Αναπληρωτής Καθηγητής Χ. Αθανασιάδης.
«Ιστορία της Εκπαίδευσης Ι : Η εκπαίδευση στον μακρύ 19ο αιώνα 1774-188. Αλέξανδρος Δελμούζος και Αλέξης Δημαράς: Η αρχή και το τέλος του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού».
Έκδοση: 1.0. Ιωάννινα 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:

<http://ecourse.uoi.gr/course/view.php?id=1357>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

- Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Παρόμοια Διανομή, Διεθνής Έκδοση 4.0 [1] ή μεταγενέστερη.

[1] <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>.